

Osmanlı Saray Ağalarından Reyhan Paşa'nın Mimari Faaliyetleri

Architectural Patronage of Ottoman Court Eunuchs: Reyhan Pasha

Nihal KALAFAT

Doktora adayı, Erciyes Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri, Türkiye
bennihalkalafat@gmail.com

Celil ARSLAN

Erciyes Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri, Türkiye
caslan@erciyes.edu.tr

Öz

Sultan 2. Murad dönemi (1421-1444) saray hadımları arasında ismi zikredilen Reyhan Paşa, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik güç odaklarından biri olan "Dârüssaâde Ağası" makamı içerisinde değerlendirilebilecek en erken tarihli örneklerden birisi olarak zikredilebilmektedir. Edime Sarayında da bulunmakla birlikte özellikle Topkapı Sarayı içerisinde güçlenmeye başlayan bu makam, Padişahın günlük yaşamını geçirdiği özel bölüme verilen Dârüssaâde'nin idaresinden sorumludur. Dârüssaâde haremlik ve selamlık olarak düzenlenmiş ikili bir şemaya sahiptir: erkeklerin ve padişah hizmetlilerinin bulunduğu "Enderun"; kadınların yaşadığı "Harem". Harem'de görevli olan bu yüksek rütbeli memurlar, padişah ve ailesiyle çok yakın bir mesai içerisinde olmaları nedeniyle ekonomik ve siyasi yönden oldukça güçlü konumdadırlar. Bu ekonomik ve siyasi gücün getirdiği sorumluluklar içerisinde tıpkı padişahlar, valide sultanlar, paşalar gibi, dârüssaâde ağaları da Osmanlı dönemi sanatsal faaliyetleri içerisinde hamilik konusunda önemli rol oynamaktadır. Bu sanat etkinlikleri içerisinde kamusal mimari yapıların inşası birincil konumdadır. Bu çalışmada, erken tarihli bir örnek olarak 2. Murad dönemi saray ağalarından Reyhan Paşa'nın mimari etkinlikleri ortaya koyulmaktadır. Reyhan Paşa hakkında daha önce herhangi bir çalışma yapılmamış olması, inşa ettirdiği yapılar hakkında da sadece kısmi gözlemlerden ibaret aktarımlar yapılmış olması nedeniyle bu çalışma oldukça önem arz etmektedir. Kaynaklarında hakkında pek fazla bilgi bulunmasa da hem Devlet Arşivlerinde hem dönem kaynaklarında kısmi bilgilere ulaşılabilmektedir. Çalışmada izlenen yöntemin ilk basamağını da bu sebeple arşiv taramaları oluşturmaktadır. Reyhan Paşa Bursa, Osmangazi'de bir cami, hamam ve mektep; Bursa Yenışehir'de kendi kabrinin de bulunduğu bir zaviye; Yalova'nın İskender karyesinde bir cami inşa ettirmiştir. Bu yapılar içerisinde mektep, zaviye ve Yalova'daki cami günümüze ulaşamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Dârüssaâde, Hadım, Mimari, Reyhan Paşa.

Abstract

Reyhan Pasha served as a notable palace eunuch during the reign of Sultan Murad II (1421-1444) and is often recognized as one of the earliest instances of the "Dârüssaâde Ağası" position. This role was a focal point of both political and economic authority within the Ottoman Empire, illustrating the significance of eunuchs in the complex power dynamics of the period. This position, which also existed in Edime Palace but gained particular significance within Topkapı Palace, was responsible for overseeing the administration of the Dârüssaâde, the private quarters where the Sultan conducted his daily life. The Dârüssaâde featured a dual structure, divided into the harem (for women) and selamlık (men's quarters), comprising the "Enderun," where men and the Sultan's servants lived, and the "Harem," designated for women.

The high-ranking officials within the Harem wielded substantial economic and political influence, largely due to their close relationships with the Sultan and his family. Similar to sultans, valide sultans, and pashas, the dârüssaâde aghas played a vital role in patronage of the art productions during the Ottoman era. Among these artistic pursuits, the construction of public architectural structures was of utmost importance.

This study highlights the architectural contributions of Reyhan Pasha, a palace agha during the reign of Murad II, as an early example of institutional patronage. Although authentic sources provide limited information about him, additional details are available in the State Archives as well as other historical records. Reyhan Pasha was responsible for commissioning the construction of several significant structures, including a mosque, bath, and school in Osmangazi, Bursa; a zawiya (dervish lodge) and his tomb in Yenışehir, Bursa; and a mosque in the village of İskender in Yalova. Unfortunately, the school, zawiya, and the mosque in Yalova have not survived to the present day.

Keywords: Architecture, Dârüssaâde, Eunuch, Reyhan Pasha.

Geliş Tarihi/Received: 31.07.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 26.09.2025

Yayın Tarihi/Publication Date:

29.09.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Nihal Kalafat

Cite this article: Kalafat, N. & Arslan, C. (2025). Architectural Patronage of Ottoman Court Eunuchs: Reyhan Pasha. *Journal of Palmette*, 8, 104-111.

Atıf: Kalafat, N. & Arslan, C. (2025). Osmanlı Saray Ağalarından Reyhan Paşa'nın Mimari Faaliyetleri. *Palmet Dergisi*, 8, 104-111.

Açıklama: Bu makale, "Osmanlı Saray Ağalarının Mimari Etkinliklerdeki Rolü (16. Yüzyıl)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Explanation: This article is based on the thesis titled "Architectural Patronage of Ottoman Court Eunuchs (16th Century)".

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Osmanlı Saray hayatı içerisinde hem siyasi hem ekonomik açıdan önemli bir güce sahip olan saray ağalarının devlet işleyişindeki konumları pek çok çalışmada ele alınmıştır. Dârüssaâde ve Bâbüssaâde olarak iki ayrı makam olarak teşekkül eden bu yapı içerisinde, makamı işgal eden kişilerin siyasi ve ekonomik faaliyetlerinin yanı sıra sanat hamilikleri de üzerinde durulması gereken bir konudur.

16. yüzyıl Osmanlı devlet teşkilatında hemen hemen her makamda ya da kurumda izlenebildiği gibi, saray ağaları da yükselişte olan bir güç odağı haline gelmişlerdir. Bu tarihten itibaren imparatorluğun siyasi ve ekonomik hayatında hatırı sayılır bir güce sahip oldukları yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu siyasi ve ekonomik gücün getirilerinden birisi olarak sanat hamisi kimlikleri ortaya çıkmış; bu kimliğin gereği olarak ister mimari üretimlerle toplumsal fayda sağlamak, isterse yüksek makamlara hediye edilmek üzere kitap, mücevher gibi kişisel ürünler sipariş etmek olsun, günümüzde sanat eseri olarak nitelendirdiğimiz kültürel mirasın üretiminde önemli rol oynamışlardır. Konu hakkında Hathaway, Fetvacı, Tanındı ve Değirmenci'nin çalışmaları oldukça kıymetlidir (Hathaway, 1994, ss. 293-317; Tanındı, 2004, ss. 333-343; Fetvacı, 2005; Değirmenci, 2012). Bu bağlamda üretilen kamusal mimari yapıtlar ve hayırlar neticesinde toplumsal algı içerisinde kendileri hakkında pozitif bir imaj yaratmışlardır. Saray ağalarının mimari faaliyetleri konusunda da oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır (Eyice, 1978, ss. 149-246; Hathaway, 1992, ss. 141-158; Ayalon, 1999; Hathaway, 2005; Karakoç, 2005).

Önemli bir soya sahip olmayan, üstelik gelecekte çocuklara ve torunlara sahip olamayacak bu hadımların bu "hayır" ve "hediye" projeleri, saray camiasının ve daha geniş Osmanlı toplumunun gözünde meşruiyet ve kabul görme arzularıyla yakından bağlantılı görünmektedir. Bu projeler, sadece kişisel zevklerinin göstergesi olarak değil, aynı zamanda hayır işlerine oldukça fazla önem veren bir toplumda konumlarını sağlamlaştırmak ve statülerini güvence altına almak maksadını da taşımaktadır.

Osmanlı saray teşkilatı kurumsal olarak; "Birun", "Enderun" ve "Harem" olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Dış hizmetlilerin bulunduğu "Birun" dışındaki kısımlarda padişahın günlük yaşamını geçirdiği bölüm "Dârüssaâde" ismiyle anılmaktadır. Dârüssaâde içerisinde kadınların yaşadığı alanı tanımlayan "Harem" ve erkeklerin yaşadığı alanı tanımlayan "Enderun" kısımları, ayrı ayrı yapılandırılmışlardır. Esasında bu ayırmadan önceki zamanlarda Enderun'un idaresinden sorumlu olan bâbüssaâde ağalığı, harem kısmından da sorumludur. Bu kısımların idaresinden sorumlu kişiler, hadım edilmiş siyahi ya da beyaz devşirmelerdir (Uzunçarşılı, 1984 s. 172; Altındağ, 1992, ss. 1-3; Koçu, 1966, s. 4251; Turan, 1999, s. 129). Saray haremlerinde hadım erkeklerin istihdam edilmesi tarih boyunca pek çok kültürde görülen bir uygulamadır. Çin ve Roma imparatorluklarının yanı sıra erken dönem İslam devletlerinde görülen bu uygulama Selçuklu devrinden itibaren Türk devletlerinde de izlenebilmektedir (Uzunçarşılı, 1984 s. 172; Uluçay, 1992, s. 117; Taneri, 1997, ss. 1-3. Ayalon, 1999; ss. 157-165; De Marlieve, 2015, ss. 19-20).

Saray ağalarının hizmet verdiği kurum Harem-i Hümayun'dur. "Harem" terimi, kutsal bir alan anlamına gelen Arapça "haram" kökünden türetilmiştir. Kelimenin kökü olan "haram", dokunulması veya kullanılması yasak olan şeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla "harem" terimi, kamuya açık olmayan kutsal bir alan kavramına işaret etmektedir (Saz,

1974, s. 12). Osmanlı İmparatorluğu'nda harem, padişahların idari ve ikametgâh merkezi olan Topkapı Sarayı ile özdeşleşmiştir. Padişahın yaşam alanı, yalnızca fiziksel mekânı değil, aynı zamanda imparatorluk sistemi içindeki sosyal ve politik işlevi olan kurumu da ifade eden bir adlandırma olan "Hükümdar Haremi" veya "Hükümdar Evi" olarak anılmaktadır (Akgündüz, 1995, s. 196).

Fiziksel ve kurumsal olarak ne zaman yapılanmaya başladığı bilinmese de başlangıcının Edirne Sarayı'nda ve İstanbul'un alınması sonrasında Eski Saray'da geliştiği ve 1585 yılından itibaren Topkapı Sarayı'na taşındığı bilinmektedir (Uluçay, 1992, s. 116). Harem'in, Topkapı Sarayı'na taşınmasıyla birlikte burası vefat eden padişahların eşlerinin ve kız çocuklarının kullanımına ayrılmıştır. Bu sebeple Eski Saray'a harem ağası, kapı ağası, kapıcı, teberdar gibi görevliler atanmıştır. 1552 tarihli bir belgede bir saray ağası, 30 adet hadım, bir kapıcılar kethüdası ve otuz iki kapıcı sayılmaktadır (Uzunçarşılı, 1984, s. 13). 16. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı başkentinin güçlenmesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren saltanat mensuplarının başkentte bulundurulmaları, haremın sürekli büyüyen bir nüfusa ev sahipliği yapan bir kurum haline gelmesine yol açmıştır. Başlangıçta padişahın eşleri ve cariyelerinin ikametgâhı olarak hizmet veren harem, kurumsal yapısı geliştikçe bu genişleyen hanenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için önemli sayıda hizmetçiye duyulan ihtiyaç da artmıştır (Peirce, 1998, s. 160).

Osmanlı saray teşkilâtı içerisinde "Harem-i Hümayun" tabiri hem haremi hem de Enderun'u içine almaktadır. Enderun sadece erkekler için hizmet verirken, harem sadece kadınlara ayrılmış özel bir alandır. Haremin idaresinden sorumlu kişi "harem ağası" olarak anılmaktadır. Bu görevde bulunan kişiler hadım edilmiş erkeklerdir. Harem ağaları arasında kademeler bulunmaktadır. Bunlar haremdeki kadınlara ait kısımlarda sorumlu olan "kızlar ağası"ndan başlayıp, görev ve sorumlulukları isimlerinden anlaşılabilen vâlide ağası, şehzadeler ağası, vâlide sultan haznedar ağası, kiler ağası, Büyük Oda ağası, Küçük Oda ağası şeklinde sıralanmaktadır (İpşirli, 1997, s. 135).

Haremin mimari ve sosyal organizasyonu üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Hadım edilmiş harem ağalarının gözetiminde olan ve yine hadım edilmiş erkek görevlilerin bulunduğu ilk geçiş mekânı olan Medhal, cariyeleri özellikle dışlamaktadır ve bu da cinsiyete ve statüye dayalı bir idari ayrımı yansıtmaktadır. İkinci bölüm, haremin günlük işleyişinde görevli olan cariyeleri ve çeşitli destek personelini içermektedir. Son olarak üçüncü bölüm, valide sultanlar, hasekiler ve şehzadelerin bulunduğu, padişah ailesinin kadın üyelerine ayrılmıştır (Akgündüz ve Öztürk, 1999, ss. 319-320).

Osmanlı döneminde Sultan 1. Mehmed'in saltanatı sırasında sarayda hadımların istihdam edilmeye başlandığı aktarılmaktadır (Turan, 1999, s. 124; Taneri, 1997, s. 2; Uluçay, 1992, s. 117). Erken dönemde özellikle Boşnak ve Rum kökenli esirler arasından seçilen ve beyaz tenli oldukları için "ak ağalar" ismiyle tanımlanan kişiler bu görevde bulunurken, Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren siyahi oldukları için "kara ağalar" da bu yapı içerisinde değerlendirilmişlerdir (Orhonlu, 1988, s. 225; Taneri, 1997, s. 2). Genellikle tüccarlar eliyle esir ticaretinin unsurlarından olan kara ağaların sayısı bu tarihten itibaren artı göstermiştir. Yavuz Sultan Selim tarafından Memlük topraklarının ve Mısır'ın, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Habeşistan-Sudan coğrafyasının fethinin de etkili olduğu bu artışın sebepleri arasında (Değirmenci, 2012, s. 63), ak ağaların fiziksel olarak dayanıksız olması, kara ağaların daha becerikli olmaları ve daha ucuza mal olmaları da gösterilmektedir (Orhonlu, 1988, s. 226; Uluçay, 2011, s. 207). Siyahi

kökenli ağaların yükselişi sonunda 1574 yılına kadar ak ağaların atandığı dârüssaâde makamına kara ağaların atanmasının önünü açmış, bu tarihten itibaren haremın kontrolünü kara ağalar ele almıştır. Ayrıca padişahla ve valide sultanla günün her saati görüşmek; padişah ile devlet ileri gelenleri arasındaki yazışmaları organize etmek; Haremyn-i Şerifeyn ve Selatin vakıflarını yönetmek gibi imtiyazlara da sahip olmuşlardır (Uluçay, 2011, ss. 206-209). 1577-1772 yılları arasında dârüssaâde ağasının emri altında 55 görevli bulunmaktadır. 3. Selim döneminde Eski Saray ağaları dahil 129-155 kişi civarındadır. 1836 tarihli bir maaş defterinde ise 109 kişi görevli sayılmaktadır (Altındağ, 1992, s. 2). 18. yüzyıla ait bir belgede dârüssaâde ağalarının görevleri şu şekilde sıralanmaktadır:

“Padişahın haremını korumak, harem için gereken cariyeleeri sağlamak, haremde bulunan cariye, usta, kalfa, ikbal ve kadın efendilerin terfi ya da cezalandırılmalarını padişaha arz etmek, sultanların evlenmesinde vekillğini yapmak, töreni idare etmek, Hırka-i Şeriflerde destimalları vermek, sürre alaylarını düzenlemek, sultan düğünlerinde, koltuk törenlerinde bulunmak, kendine bağlı bulunanların işine son vermek veya yenilerini tayin etmektir” (Uluçay, 2011, s. 211).

Ellerinde bulundurdıkları bu güç sayesinde hem siyasi nüfuzları hem de ekonomik durumları oldukça yükselen dârüssaâde ağaları; tıpkı padişahlar, valide sultanlar, paşalar gibi, Osmanlı dönemi sanatsal faaliyetleri içerisinde hamilik konusunda önemli rol oynamaktadır. Bu sanat etkinlikleri içerisinde kamusal mimari yapıların inşası birincil konumdadır. En erken tarihli örneklerden itibaren saray ağalarının büyük çoğunlukla çeşme inşa ettirdikleri görülmektedir. Çeşme dışında cami, medrese, hamam, mektep, han, köprü, sebil gibi yapı türleri de yaptırmışlardır.

Reyhan Paşa

2. Murad dönemi hadım ağalarından olan Reyhan Paşa'nın adı ilk olarak Aşıkpaşazade'de, 2. Murad'ın İsfendiyaroğulları'ndan gelin alma merasimine katılan hadımlar arasında geçmektedir (Aşık Paşazade, 2003, s. 176; Münecimbaşı Ahmed Dede, ty, s. 207). Otantik kaynaklarda hakkında başka bir bilgi bulunmamakla birlikte, Bursa Yenişehir'de bulunan 1333 tarihli sanduka şeklinde bir mezarın baş taşında aynı isim geçmektedir. Orhan Gazi döneminde bu isimde bir paşanın bulunmaması mezar taşındaki tarih ifadesinin yanlış yazılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Aslanapa'nın da üzerinde durduğu üzere bu ihtimal değerlendirilecek olursa bu mezarın Reyhan Paşa'ya ait olduğu öne sürülebilir (Aslanapa, 1970, ss. 59-67). İhtimali güçlendiren unsur, Reyhan Paşa'nın Bursa'da cami, hamam (Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 380), mektep ve han inşa ettirmiş olmasıdır. Ayrıca Sicill-i Osmani'de Yenişehir'de vefat ettiği ve buradaki türbesine defnedildiği belirtilmiştir (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1386). Bursa Şeriyeye Sicillerindeki ve Osmanlı Arşivindeki kayıtlara göre Yenişehir'de bir zaviyesi de bulunmaktadır (BOA, İE.EV., 50/5558. BOA, C.EV., 91/4518. BOA, C.EV., 168/8357. BOA, TS.MA.E., 735/51. Yılmaz, 2024, s. 361). Bu yapıya gelir olarak verilen (BOA, C.EV., 578/29175) mukataalardan olan Yalova'nın İskender Köyünde de bir cami inşa ettirmiştir (Kepecioğlu, 2009, s. 54).

Cami (Acemler Cami)

Bursa, Osmangazi, Daye Kadın Mahallesi, Haşım İşcan Caddesi ile Hoşgör Sokak kesişiminde bulunan mescit; 6,35x9,90 metre ölçülerinde, tek mekânlı, dikdörtgen planlı, kırma çatılıdır. Yapının beden duvarlarının kalınlığı 85 santimetredir. Kuzeyde son cemaat yeri ve kuzeydoğu köşede silindirik formlu tuğla minaresi bulunmaktadır (Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 158).

Osmanlı arşivinde caminin bitişiğinde tabhâne bulunduğunu gösteren belgeler bulunmakla birlikte (BOA, AE.SMHD.I, 144/10730. BOA,

C..MF, 181/9010), bu bölüm günümüze ulaşmamıştır. Yapının orijinal durumu hakkında kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Aslanapa'nın aktardığı üzere almaşık duvarlı, Türk üçgenleri ile geçiş sağlanan tek kubbeli bir yapı olduğu (Aslanapa, 1970, s. 66), başka herhangi bir kaynakta belirtilmemektedir. Kazım Baykal 1950 tarihli eserinde yapı ile ilgili, taş ve tuğla malzemeyle düzgün duvarlı inşa edilmiş olduğunu; minbersiz, kitabesiz ve minaresinin yıkılmış olduğunu aktarmaktadır (Baykal, 1993, ss. 117-118).

Günümüzdeki yenilenmiş durumda olan yapının kuzey cephesinde ahşap kaplama ile camekan şeklinde yapılmış bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Ahşap direkler ile oluşturulan üçlü kemer uygulamasında iki yanda pencereler, ortada kapı bulunmaktadır. Simetrik inşa edilmiş olan doğu ve batı cephelerinde yerden yaklaşık bir metre yüksekte konumlandırılmış yan yana üç adet yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır. Bu açıklıklar haricinde cepheler sağır bırakılmıştır. Güney cephede mihrabın iki yanında konumlanacak şekilde ve zeminden üç metre yükseklikte iki adet kare pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencereler haricinde cephe sağır durumdadır (Görsel 1 ve Görsel 2).

İç mekân oldukça sade tasarıma sahiptir. Güney duvarın orta kısmında mihrap bulunmaktadır. İki adet yuvarlak profilli silme ile çerçeveslendirilen mihrap nişi, üstte dilimli kemerli kavsarayla sonuçlandırılmıştır. Mihraptaki tek süsleme detayı çerçeve silmelerinin orta kısmında, kemer başlangıç seviyesi hizasında bulunan ve altın yaldız renkli natüralist çiçek demetleridir (Görsel 3).

Görsel 1.

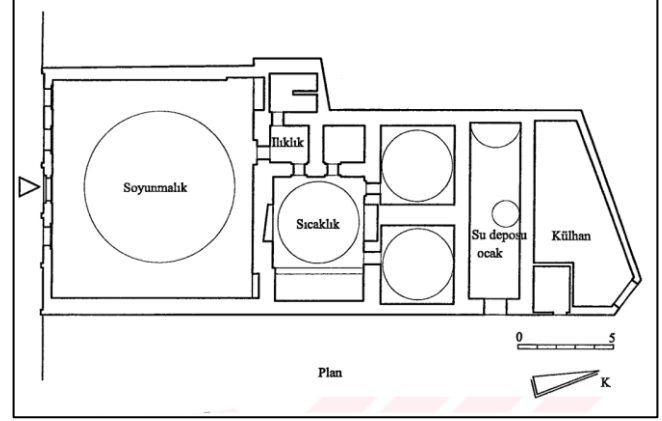
Reyhan Paşa Cami kuzeydoğudan görünüş. Kaynak: (<https://124.im/FIN0>)

Görsel 2.

Reyhan Paşa Cami kuzeyden görünüş. Kaynak: (<https://124.im/hFeRq>)

Görsel 3.*Reyhan Paşa Cami iç mekân. Kaynak: (<https://l24.im/NKI0Tff>)***Görsel 4.***Reyhan Hamamı plan. Kaynak: (Şehitoğlu, 2000)***Görsel 5.***Reyhan Hamamı. Kaynak: (Beşbaş ve Denizli, 1983)***Hamam (Reyhan Hamamı)**

Kaynaklarda 1431 tarihinde Reyhan Paşa'nın Yenişehir'deki zaviyesine gelir getirmesi amacıyla tek hamam olarak inşa edilmiş olduğu; soğukluk, ılıklik ve sıcaklık bölümlerinden oluştuğu belirtilmektedir (Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 380). 1484 yılında geniş bir onarımdan geçirilen yapı (Ayverdi, 1989, s. 362), 1550-56 tarihli şerhiye siciline göre kubbe ve hazinesinin tamire muhtaç olduğu ve tamir edilmezse kullanılamayacağı belirtilmektedir (Yılmaz, 2024, s. 249). 1823-24 tarihinde tamir edilmiş olan yapının (BOA, C.EV, 25/1217. BOA, C.EV, 19/915), 1950 yılında depo olarak kullanıldığı bilinmektedir (Baykal, 1993, s. 118). Günümüzde ise işlevini ve karakterini tamamen yitirmiş durumda olan yapı Yeşilay şubesi olarak hizmet vermektedir (Görsel 5, Görsel 6, Görsel 7 ve Görsel 8).

Yapı tek hamam olarak, enine sıcaklıklı çift halvetli plan tipinde inşa edilmiştir (Görsel 4). Yaklaşık 11x11 metre ölçülerinde kare planlı soyunmalık kısmından, 2x2 metre ölçülerinde küçük bir ılıklik kısmına geçilir. İlklığın sol tarafında 2x3 metre ölçülerinde hela olarak tasarlanmış olduğu düşünülen bir mekân, sağ tarafındaki geçitle sıcaklık kısmına geçilir. Kubbeyle örtülü sıcaklık kısmı 5x6,5 metre ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Sıcaklığın kuzeyinde birer adet geçişle 3,7x4,1 metre ölçülerinde iki adet halvet hücrelerine geçilir. Yapının sıcaklık kısmına bitişik dikdörtgen planlı su deposu ve deponun kuzeyinde külhan bulunmaktadır.

Görsel 6.*Reyhan Paşa Hamamı. Kaynak: (<https://l24.im/y2vkrA>)*

Görsel 7.

Reyhan Hamamı soyunmalık kısmı-restorasyon öncesi. Kaynak: (Şehitoğlu, 2008)

Görsel 8.

Reyhan Hamamı soyunmalık kısmı-restorasyon sonrası. Kaynak: (Baz, 2017)

Mektep

Reyhan Paşa'nın inşa ettirdiği mektep hakkında, yapının var olduğunu kanıtlayan arşiv belgeleri haricinde bir kaynak bulunmamaktadır (BOA, C.EV, 19/915. BOA, MF.İTB, 438/7). Ayrıca Bursa Kütüğünde yapı ile ilgili "Kasapzâde Mehmed Çelebi'nin binasıdır" ifadesi geçmektedir (Kepecioğlu, 2009, s. 54). Yapı günümüze ulaşamamıştır.

Yenişehir ilçesi zaviye yapısı ve Reyhan Paşa mezarı

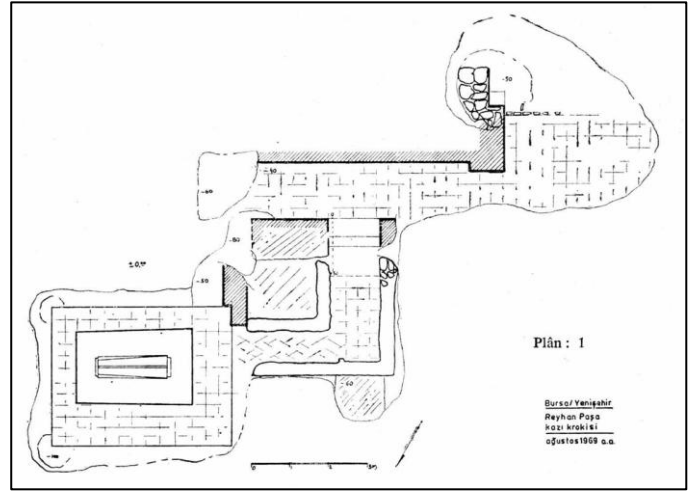
Yenişehir'in yaklaşık 2 kilometre güneyinde yer alan zaviyeyle (Görsel 9) ilgili bilgilere hem Osmanlı Arşivinden hem de Bursa Şerhiye Sicillerinden ulaşılabilmektedir. 1550-56 tarihli şerhiye sicilinde zaviyenin mütevellisi ile ilgili kayıt, bu dönemde yapının sağlam olduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2024, s. 361). Sultan 2. Murad tarafından Reyhan Paşa'ya verilen Yoğurdu Kara mezarı ve Yalova'nın Subaşı/İskender köyü ile yine satın aldığı Şile kazasında Reyhan Paşa mezarı ve Gühender köyü bu zaviyenin mukataalarındandır (Kepecioğlu, 2009, s. 54). Vakıf kayıtları şu şekildedir:

Yoğurdu Kara köyünde 18 ev, beş köle, Yalova'da 4 köle Matbah-ı İlyas ve Zağanos mezarları, Avaz köyüne muttasıl olan Zülkadiroğlu yeri ki mezraa diye kaydolunmuştur. Özbek Paşa âzadlısı Yusuf' dan ve Ahmed'den alınan ve Yenişehir sınırında iki çiftlik. Bursa'da kervansaray

ve hamam, kervansaray civarında 7 dükkân (1530'da yanmış) Abacıyan Çarşısı'nda 12 dükkân, Çilingirler Çarşısı'nda 5 dükkân, birçok odalar (1530'da yanmış), mumhane, boyahane ve 208 kıt'a evlerin yerlerinin mukâataası, Timarhane kurbünde bir bağ, Yenişehir'de kapan (1530'da harap), Kütahya'da dört pare köy, Edirne'de dört dükkân ve daha birçok yerler (Kepecioğlu, 2009, s. 54).

Görsel 9.

Yenişehir Reyhan Paşa Zaviye ve Türbesinin kazı krokisi. Kaynak: (Aslanapa, 1970)

Günümüzde tamamen yıkılmış durumda olan zaviyenin planı hakkında herhangi bir veri bulunmamaktadır. Ancak Reyhan Paşa'nın kabri günümüze ulaşmış durumdadır. Yaklaşık 40 cm yükseklikte dikdörtgen bir çerçeve üzerinde sanduka tipli mezarda sivri kemerli baş ve ayak taşları bulunmaktadır. Hem sanduka kısmı hem de baş ve ayak taşları üzerinde sülüs hatlı yazılar mevcuttur. Baş ve ayak taşlarında kemer iç yüzlerinde rumi-palmet motifleri işlenmiştir. Bunlardan başka herhangi bir süsleme ögesi uygulanmamıştır (Görsel 10 ve Görsel 11).

Baş taşının iç tarafında "Allahümme iğfir ve'ırham sahibe heza'l kabri", dış tarafında "Reyhan Paşa nevvir Allahü kabirehü li seneti erbea ve selâsin ve seb'a mi'a"; ayak taşının iç tarafında "Felev kânet id-dünya tedüm li vahidin le kâne Resulullah fihâ muhalledâ", dış tarafında "İntekale min... dâri'l gubur ilâ dâr el-surur el-merhum" ifadeleri yazmaktadır. Lahdin sol kapağında "Ya vâkifen bikabri müftekiren fi emri bi'l-emi küntü misleke Teahhab li'l meniyyeti hasben tağdu ke enneke lâ ila'r-ravahi", sağ kapağında "Gadan tasarrafet aleyke bi zilfi nefsike an havâhâ fe mâ'ihî Kefen râ hulle kerdan der(berva?) he bâd ebr-i rahmet ber ser-i" yazmaktadır (Aslanapa, 1970, s. 62).

Görsel 10.*Reyhan Paşa kabri. Kaynak: (Aslanapa, 1970)***Görsel 11.***Reyhan Paşa kabri. Kaynak: (Aslanapa, 1970)***Sonuç**

Dârüssaâde ağalarının mimari ya da sanatsal etkinliklerdeki rollerine dair genişlemekte olan bir literatür bulunmaktadır. Bu bağlamda Reyhan Paşa, Osmanlı saray ağaları içerisinde adını bildiğimiz ve mimari etkinliklerde rol oynamış en erken tarihli örnek olması nedeniyle, Osmanlı dönemi sanat ve mimari hamiliklerin tespit edilmesi açısından önemli bir konumdadır. Kendisinden sonra gelecek pek çok saray ağasının yapacağı gibi, kamusal alanda toplum yararına vakıf kurmak ve bunu yaparken de kendi kimliğinin toplum hafızasında bir imgeye dönüşmesini sağlamak amacıyla kalıcı eserler bırakmak, Osmanlı devlet yöneticilerinin ortak özellikleridir. Bu nedenle hem vakıf kültürünün hem de toplumla bağ kurma isteğinin önemli örneklerinden biri olan mimari üretimler içerisinde saray ağalarının da neredeyse ilk örnekten itibaren bulunması şaşırtıcı değildir.

Reyhan Paşa bu bağlamda Bursa'da ve Yalova'da birer cami, Bursa'da bir hamam ve mektep, Yenişehir'de bir zaviye inşa ettirmiştir. Bu yapılar içerisinde, zamanla çok fazla değişime uğrasa da Bursa'da inşa ettirdiği cami ve hamam günümüze ulaşmıştır. Cami oldukça fazla onarım geçirmiş olduğu için ilk inşasındaki mimari özellikler hakkında bilgiler sınırlıdır. Ancak tek mekânlı tasarımı ve ölçüleri bakımından hem çağdaşları hem de diğer saray ağalarının inşa ettirdikleri camilerin tasarımlarıyla benzerlik göstermektedir. Süsleme programı bakımından herhangi bir kalıntı bulunmadığı için bu konuda bir karşılaştırma ya da konumlandırma yapılamamaktadır. Küçük boyutlu mahalle hamamı

özellikli gösteren ve enine sıcaklıklı çift halvetli plan tasarımıyla, hamam yapısı da çok fazla onarım geçirmiştir. Ancak plan tasarımı ve boyutlarından hareketle dönem özelliklerini yansıttığı anlaşılmaktadır. Kaynaklardan varlıklarına ulaşılabilen Yenişehir'deki zaviye, Bursa'daki mektep ve Yalova İskender köyündeki caminin, plan veya tasarımı gibi ya da inşalarında kullanılan malzeme ve uygulanan teknikler gibi fiziksel varlıklarına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Osmanlı döneminde mimari kurucu olarak tarihte yer almış başka saray ağaları da bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Reyhan Paşa'nın yaşadığı döneme en yakın olanları; 2. Bayezid döneminde başhazinedar olarak görev yapan Firuz Ağa ve babüssaade ağası olarak hizmet veren Hüseyin Ağa'dır. Firuz Ağa, Sultanahmet'te cami, türbe ve mektepten oluşan bir külliye, Tophane'de bir mescit ve mektep, Saraçhane Kırkçeşme'de bir mescit, Samsun Havza'da bir medrese inşa ettirmiştir. Hüseyin Ağa ise Amasya'da bir bedesten, bir medrese, Amasya Taşova'da bir cami ve medrese inşa ettirmiş; Sergios Bakkhos Kilisesini camiye dönüştürmüş ve buraya bir medrese, çifte hamam ve türbe inşa ettirmiştir.

Bu üç figür ele alındığında Reyhan Paşa'nın mimari etkinliklerdeki rolünün, benzer siyasi makama sahip olan diğer saray ağaları tarafından da gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Burada tamamı sayılamayacak olan ve Osmanlı sarayında bâbüssaâde ve dârüssaâde ağası olarak görev yapmış pek çok saray ağasının mimari faaliyetlerde kurucu olarak faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir: NK Tasarım: NK Kaynaklar: NK Malzemeler: NK Veri Toplama ve/veya işleme: NK Analiz ve/veya yorum: CA Literatür Taraması: CA Yazıyı yazan: NK Eleştirel İnceleme: CA

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept: NK Design: NK Supervision: CA Resources: NK Materials: NK Data Collection and/or Processing: NK Analysis and/or Interpretation: CA Literature Search: CA Writing Manuscript: NK Critical Review: CA

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Akgündüz, A. & Öztürk, S. (1999). *Bilinmeyen Osmanlı*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Akgündüz, A. (1995). *Osmanlı'da Harem*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Altındağ, Ü. (1992). Dârüssaâde. *DİA*, 9, 1-3.

Aslanapa, O. (1970). Bursa Yenişehir’inde Reyhan Paşa’nın 734 (1333) tarihli mezartaşı ve lahdi. *Sanat Tarihi Yıllığı* (ayrışım), 3, 59-67.

Aşık Paşazade (2003). *Osmanoğulları’nın tarihi* (K. Yavuz ve M.A.Y. Saraç, Haz.). K Kitaplığı.

Ayalon, D. (1999). *Eunuchs, caliphs and sultans: A study of power relationships*. Magnes Press.

Ayverdi, E. H. (1989). *II. Murad ve Çelebi Mehmet devri*. Damla Ofset.

Baykal, K. (1993). *Bursa ve anıtları*. Hakimiyet Tesisleri.

Baz, T. N. (2017). *Bergama’da Osmanlı dönemi hamam yapılarının koruma sorunları ve ilkesel bağlamda yeniden işlevlendirme yaklaşımları: Tabaklar Hamamı örneği*. (Tez No: 463787). [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Beşbaş, N. & Denizli, H. (1983). *Türkiye’de vakıf abideler ve eski eserler* (Cilt 3). VGM Yayınları.

BOA, AE.SMHD.I, 144/10730.

BOA, C.EV, 19/915. BOA, MF.İTB, 438/7

BOA, C.EV, 25/1217. BOA, C.EV, 19/915

BOA, C.EV., 168/8357.

BOA, C.EV., 578/29175.

BOA, C.EV., 91/4518.

BOA, C..MF, 181/9010.

BOA, İE.EV., 50/5558.

BOA, TS.MA.E., 735/51

De Marlieve, O. (2015). *Hadımların dünyası çağlar boyunca hadımlık* (Kayacan, Y, Çev.). Doğan Kitap Yayınları.

Değirmenci, T. (2012). *İktidar oyunları ve resimli kitaplar II. Osman devrinde değişen güç simgeleri*. Kitap Yayınevi.

Dünyanın Bütün Camileri (T.Y.) <https://dunyacamileri.blogspot.com/> Erişim: 01 Temmuz, 2025, <https://124.im/NKI0Tfj>

Eyice, S. (1978). Kapu Ağası Hüseyin Ağa’nın vakıfları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Prof. Albert Louis Gabriel Armağanı Özel Sayısı, 9, 149-246.

Fetvacı, E. (2005). *Viziers to eunuchs: Transitions in Ottoman manuscript patronage*, 1566-1617. [Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi].

Hathaway, J. (1994). The wealth and influence of an exiled Ottoman eunuch in Egypt: The waqf inventory of ‘Abbās Agha. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 37 (4), 293–317. <https://doi.org/10.2307/3632654>.

Hathaway, J. (1992). The Role of the Kızlar Ağası in 17th-18th century Ottoman Egypt. *Studia Islamica*, 75, 141-158.

Hathaway, J. (2005). *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*. Oneworld Publications.

İpşirli, M. (1997). Osmanlı Devleti’nde Harem. *DİA*, 16, 135.

Karakoç, Y. (2005). *Palace politics and the rise of the Chief Black Eunuch in the Ottoman Empire*. (Tez No: 189109). [Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kepecioğlu, K. (2009). Reyhan Paşa. *Bursa Kültüğü*. 4, 54.

Koçu, R. E. (1966). Dârüssaâde. *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 8, 4251) Koçu Yayınları.

Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmani* (Cilt 5). (Akbayar, N., Haz.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Müneccimbaşı Ahmed Dede. (ty.). *Sahâif-ül-ahbar fî vekai-ül-a’sar* (Cilt 1). (Erünsal, İ., Çev.). Tercüman 1001 Temel Eser.

Orhonlu, C. (1988). Derviş Abdullah’ın kızlar ağaları hakkında bir eseri: Risale-i teberdariye fî ahval-ı dâru’ssaâde. *Ord. prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya armağan içinde* (s. 225-250) Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Peirce, L. (1998). *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda hükümlerlik ve kadınlar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Reyhan Acemler Camii (T.Y.) <https://yandex.com.tr/maps> Erişim: 01

Temmuz, 2025, <https://l24.im/FIN0>

Reyhan Acemler Camii (T.Y.) <https://yandex.com.tr/maps> Erişim: 01 Temmuz, 2025, <https://l24.im/hFeRq>

Reyhan Paşa Hamamı (T.Y.) <https://kulturenvanteri.com/> Erişim: 01 Temmuz, 2025, <https://l24.im/y2vkrA>

Saz, L. (1974). *Haremin iç yüzü*. Milliyet Yayınları.

Şehitoğlu, E. (2000). *Bursa hamamları'nın yapısal, çevresel, işlevsel sorunları ve çözüm önerileri*. (Tez No: 97681). [Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Şehitoğlu, E. (2008). *Bursa hamamları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Taneri, A. (1997). Hadım. *DİA*, 15, 1-3.

Turan, A. N. (1999). Mahremiyetin muhafızları dârüssaâde ağaları. *Osmanlı Araştırmaları*, 19, 123-148.

Uluçay, M. Ç. (1992). *Harem II*. Türk Tarih Kurumu.